

WANDA PAPROCKA
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

BIAŁORUSKIE ORGANIZACJE SPOŁECZNO-KULTURALNE NA KRESACH WSCHODNICH W II RZECZYPOSPOLITEJ

W życiu każdej mniejszości narodowej, w jej rozwoju i stabilizacji, w znalezieniu właściwego miejsca w strukturze społeczno-gospodarczej i kulturalnej kraju, w której przyszło jej żyć ważną rolę odgrywają organizacje polityczne, społeczne i kulturalne. Od ich aktywności i wyboru właściwej drogi działania zależy w znacznym stopniu pozycja grupy mniejszościowej.

Poniższe opracowanie poświęcone jest działalności organizacji społecznych i kulturalnych mniejszości białoruskiej w okresie II Rzeczypospolitej. Charakter i działalność tych organizacji miały bezpośredni związek z omawianymi w moich poprzednich artykułach działaniami na polu oświaty i kultury białoruskiej (Paprocka 1995; 1998). Dążąc do rozbudzenia i zachowania świadomości narodowej Białorusinów wspierały one szkolnictwo białoruskie, działalność gospodarczą (spółdzielczość), czytelnictwo (prasę i wydawnictwa w języku tej grupy). Jakkolwiek organizacje te reprezentowały pewne kierunki polityczne lub pozostawały pod wpływem niektórych partii, to w większości były one programowo apolityczne, a realizowane przez nie cele, jak głosiły deklaracje, dotyczyły sfery życia gospodarczego, społecznego i kulturalno-oświatowego. Zgromadzony przeze mnie materiał źródłowy, zarówno archiwalny, jak też pochodzący z doniesień prasowych i coraz bogatszej literatury dotyczącej tego okresu, pozwala na omówienie prawie wszystkich organizacji funkcjonujących przez dłuższy czas w społeczności białoruskiej. Na pewne trudności napotyka jedynie w niektórych przypadkach śledzenie ciągłości działalności tych organizacji na przestrzeni całego dwudziestolecia międzywojennego. Jednakże dla określenia ich charakteru i przedstawienia podstawowej działalności nie ma to większego znaczenia.

Najstarszą białoruską placówką kulturalno-oświatową na terenie Państwa Polskiego było Towarzystwo Szkoły Białoruskiej (TSB), które powstało w 1921 r. w Wilnie, za czasów tzw. Litwy Środkowej. Członkami – założycielami Towarzystwa byli działacze białoruscy o różnych przekonaniach politycznych. Należy tu przede wszystkim wymienić ks. Adama Stankiewicza, przywódcę Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji oraz Bronisława Taraszkiewicza, ówczesnego referenta do spraw szkolnictwa białoruskiego Departamentu Oświaty Litwy Środkowej, a następnie posła wchodzącego w skład Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej

Hromady. Towarzystwo było najbardziej stabilną białoruską organizacją kulturalno-oświatową. Jego statutowym celem było krzewienie i popieranie oświaty białoruskiej poprzez: 1) zakładanie szkół ludowych, seminariów nauczycielskich, organizowanie kursów dla analfabetów; 2) zakładanie szkół średnich i wyższych; 3) tworzenie domów ludowych dla celów oświatowych; 4) urządzenie odczytów i wykładów; 5) wydawanie i rozpowszechnianie podręczników białoruskich oraz czasopism naukowych; 6) udzielanie młodzieży szkolnej stypendiów, zapomóg i innych form pomocy.

Siedzibą Zarządu Centralnego Towarzystwa było Wilno. Fundusze T-wa tworzyły zgodnie ze Statutem miesięczne składki członków i członkiń, 1,5% opodatkowania zarobku miesięcznego, dobrowolne ofiary, darowizny i zapisy, dochody z wykładów, odczytów i pogadanek naukowych i inne nieprzewidziane wpływy. Całość tekstu statutu zachowała się w Narodowym Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku (NARB, f. 883, op. 1, d. 13, l. 18). Statut ten został zatwierdzony w Departamencie Spraw Wewnętrznych dn. 1.07.1921 r. (ryc. 1).

Historia Towarzystwa dzieli się na dwa okresy: pierwszy od chwili założenia do 1926 r. (w tym czasie terenem działalności TSB było woj. wileńskie) i drugi – od 1926 r. aż do chwili jego likwidacji w 1936 roku. W tych latach T-wo objęło swoim zasięgiem całą Polskę. Jego organem naczelnym w pierwszym okresie była Centralna Rada Szkolna, przekształcona w drugim okresie w Główny Zarząd Towarzystwa. W dziedzinie szkolnictwa średniego Towarzystwo było właścicielem gimnazjum w Wilnie oraz wspomagało materialnie gimnazja w Radoszkowiczach i Klecku. W dziedzinie szkolnictwa powszechnego przejawiało szeroką aktywność w związku z plebiscytami szkolnymi, związanymi z wydaną w 1924 r. ustawą o szkolnictwie narodów niepolskich (por. Paprocka 1998, s. 54). Akcja pozaszkolna koncentrowała się na zakładaniu kół (hurtek) Towarzystwa i okręgowych zarządów, podporządkowanych głównemu zarządowi T-wa w Wilnie. Towarzystwo posiadało 9 zarządów okręgowych: w Białymstoku, w Wilejce, Głębokim, Grodnie, Kosowie, Lidzie, Mirze, Nowogródki i Słonimiu. Ponadto utrzymywało kontakt z niezależnymi Towarzystwami w Radoszkowiczach, Nowogródki i Nieświeżu. W połowie 1928 r. na terenie 23 powiatów województw wschodnich istniało 385 kół prowincjonalnych, m.in. w woj. brasławskim 5 kół, wilejskim 23, dziśnieńskim 11, mołodeczkańskim 20, postawskim 15 i w Wilnie 3 koła. Największa liczba kół przypadała na pow. nowogródzki (51) i kosowski (57). Działalność kulturalno-oświatowa kół polegała głównie na propagowaniu biblioteczek naukowych i urządzaniu amatorskich przedstawień teatralnych. Towarzystwo prowadziło 41 domów ludowych na terenie ziem wschodnich. Szybki rozwój i znaczenie, jakie zdobyło wśród ludności białoruskiej sprawiły, że zaczęło ono ulegać wpływom różnych kierunków politycznych i stało się terenem walk prowadzonych przez partie polityczne, których programy krystalizują się w połowie 1925 roku. Ostateczną przewagę w TSB osiągnęła Białoruska Włóściańska Robotnicza Hromada, która też opanowała je całkowicie. W wyniku współpracy z Hromadą liczba oddziałów zaczęła poważnie wzrastać. Objęły one swoim zasięgiem teren całej Zachodniej Białorusi.

СТАТУТ

Таварыства Школы Бялорускай.

I. Назва, цeл і сядзіба Таварыства.

§ 1. Таварыства носі назву: „Таварыства Школы Бялорускай“ і мае на цeлу крэўеніа і пoпiераніа ошвіаы в бялорускім народным духу хрысціянскім і гуманітарным.

§ 2. Таварыства стoі па за ўсіх і стронічывамі; і адным яго заданіем іе стoвoй бялорускім школьнічывам і ошвіаы бялорускім вoгoлe.

3. Длa ўрeчывістніеніа цeлу в § 1 ознaчoнeгo, Таварыства пoмiежды інем мae прaвo: 1) зaклaдaніа, ўтрывываніа і пoпiераніа: а) шкoл лoдывч, б) курсoв длa дoрoслыч аналфaбeтoв, в) oчрoнeк, г) шкoл oчрoнiтaрeк і сeмiнaрioв нaучывіeлскыч, чытeлнi лoдывч і бiблioтeк, в) шкoл срeднiч і вышчыч вшeлкыч тывoв;

2) зaклaдaніа дoмoв лoдывч длa цeлoв ошвіаы і зaбaвы тoвaрывскіе;

3) ўрaдзaніа oдчывтoв і выклaдoв;

4) вывдaвaніа і рoзпoвсвeчнiаніа Бялорускыч пoдрeчывнiкoв і чaсoпiсн нaукoвыч, пeдaгoгiчныч і лoдывч;

5) oддывeлeніа кшaтaцeй сiе мoлoдзiежы стывeндioв, зaпoмoг і вшeлкыч пoмoцы нaукoвыч;

6) ўклaдaніа прoкeтoв бoдoвы шкoл і ўрaдзeнн шкoлныч, як і нaдзoрoвaніа нaд iч вывoдaнiем;

7) oглaшaніа кoнкypсoв, пoтрeбныч дo oсiагнeннiа цeлoв Т-вa Шкoлы Бялорускіе.

§ 4. Сiэдзiбa Зaрзaдy цeнтрaлнeгo Таварыства іeст вiлнo.

§ 5) Таварыства стaнoвi oсoбe прaвнa, мoжe пoсiдaцe вшeлкi мaятeк рoчoмy і нeрoчoмy, a тыв сaмым нaбывaцi і спрeдaвaцi нeрoчoмoсцi.

2. Fundusz Таварыства.

§ 6) Fundusz Таварыства твoрзa сiе:

- 1) з мiесячныч склaдeк члoнкoв і члoнкiн.
- 2) з 1 1/2 % oпoдaткoвaніа зaрoбкy мiесячнeгo;
- 3) з дoбровoлныч oфiар;
- 4) з дaрoвiзн і зaпiсoв;
- 5) з дoчoдoв з выклaдoв, oдчывтoв і пoгaдaнoк нaукoвыч;

6) з oдсeтeк oд кaпiтaлу жeлeзнeгo;

7) з iнныч нeпрeвдывзiаныч прывчoдoв;

8) Кaпiтaл жeлeзнy склaдa сiе:

- 1) з фyндyшoв спeцiальнe нa тo oфiарoвaныч;
- 2) з фyндyшoв, нa тo прeз Зeбрaнiе Вaлнe прeзнaчoныч.

§ 7) Зaрзaд Таварыства прoвoдзi рaчyнкoвoсць пoдлyг прeпiсoв прaвa і звычaйoв.

3. Прaвa і oбoв'язкi члoнкoв.

§ 8. Члoнкaмi Таварыства мoгyт быцi зaрoвнo oсoбы фiзывчнe бeз рoзнiцы плci, як і oсoбы прaвнe і iнстытyцiе.

§ 10. Члoнкoвiе дiелa сiе нa вспiерaячыч, рaчывiстывч і oнoрoвыч.

Члoнкiем вспiерaячым мoжe быцi кaждa oсoбa лoдывчa лyб прaвнa, лyб тeж грyпa oсoб, вплaцaяцa нa цeлe Таварыства прывнaймнiе 5 мaрeк мiесячнe.

СТАТУТ

Таварыства Беларуськае Школы.

I. Назoу, мeтa і мeсцa быцьця Таварыства.

§ 1. Таварыства зaвeццa „Таварыства Беларуськае школы“ і мae мeтy нaшырaцi і пaмaгaць aсвeцe ў Беларуськім нaцiялнaльным, лoдывчiм і хрывсціянскім дyсe.

§ 2. Таварыства стaіцi вoпнaк oсiч пaлітывчныч пaртыяч і кiрyнкaў; aдaкaй ягo зaдaчaю e рaзвiцьцiе Беларуськіч шкoл і Беларуськае aсвeтыв нaагyл.

§ 3. Дзeлa прaвaдывeннa ў жывцiе мeтыв, aзнaчaннe ў § 1, Таварыства, нaмiж iншым, мae прaвa: 1) зaклaдaцi, ўдзeржывaцi і пaддзeржывaцi: а) нaрoднiч шкoл, б) курсы длa вярoслыч нaпiсeмeнныч, в) прывчывкi, г) вучывдeлeннiа сeмiчaрнi, шкoлы ўзaдaвaцeлeк, нaрoднiч чытaлыв і кнiжывнiц (бiблiaтeк), д) шкoл вывшeйшыв і сярeднiч ўсeлнкыч тывaў;

2) зaклaдaцi нaрoднiч дaмыв дзeлa aсвeтыв і тaвaрывскe гyлнi;

3) aргaнiзaвaцi лeкцыяч і курсы;

4) пывдaвaцi і нaшырaцi Беларуськіч шкoлнiч кнiгi (нaдручывкi), нaукoвыч, пeдaгoгiчныч і нaрoднiч гaзeт;

5) дaвaцi пучыв і пучывнaцaм стывнeднiч, пaдмoгi і рoзвiцy нaукoвoмy пoмaч;

6) рaбiць прaктык бyдoвнi шкoл і шкoлнiч ўпaрaдкaвaннiяў і мae нaглaд нaд iч вывaфнeннeм;

7) aблывчaе кoнкypсoв, нaтрeбныч дзeлa дaнaцiяч мeтaў „Таварыства Беларуськае Шкoлы“.

§ 4. Мeсцa быцьця Цeнтрaлнaгe Рaдыв Тaвaрывствa e мeсцa вiлнi.

§ 5. Таварыства e юрывдывчaю aсoбaю, мoжa мeшe рoзвiцy рoчoмy і лeжaцyю мaeмaсць, a гeтым сaмым кyпывцi і прaдaвaцi лeжaцyю мaeмaсць.

2. Мaeмaсць Таварыства.

§ 6. Мaeмaсць Таварыства склaдaеццa:

- 1) з мeсячныч склaдчывн сiябрoв (сiябрoвaк),
- 2) 1 1/2 % aдлiчaк мeсячнaгa зaрoбкy сiябрoв (сiябрoвaк);
- 3) з сaмaхoтныч aхв'яр;
- 4) з дaрaў і зaпiсaў;
- 5) з дaчoдaў a курсaў, лeкцыяў і нaукoвыч гyтaрaк;

6) з прaцeнтaў aд з'ялeзнaгa кaпiтaлy;

7) з iнныч нeпeрaдбaчaныч прывчoдaў.

§ 7. З'ялeзнy кaпiтaл склaдaеццa:

- 1) з oкaрбaў aдyмывсыв нa гeтa aхв'ярaвaныч;
- 2) з сiябрoў, пiтo aсигнывe нa гeтa aгyльнaя в'ялiкaя збoркa.

§ 8. Рaдa Таварыства в'ядзe рaчyнкoвaсць нaвoдлyг прaвa і звычaйi;

3. Прaвн і aбoв'язкi Сiябрoв.

§ 9. Сiябрaмi Таварыства мoгyць быцi як фiзывчнiч aсoбы бeз рoзнiцы пoлy, тaк і aсoбы юрывдывчнiч і ўстaвoвы.

§ 10. Сiябрa Таварыства дзeлaннa нa пaмaгaчывч, вaпрaдлывч і пaчeсeнныч.

Сiябрaм пaмaгaчывч мoжa быцi кoжывa фi-

Рис. 1. Fragment statutu Towarzystwa Szkoły Białoruskiej zachowany w Narodowym Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku

Koła TSB tworzone były najczęściej równocześnie z hurtkami Hromady, a ich przewodniczącymi mianowano działaczy tej partii. Część sympatyków Hromady wstąpiła do Towarzystwa dopiero w 1927 r., po likwidacji Hromady, której działalność władze polskie uznały za antypaństwową.

W związku z coraz bardziej zaostrzającą się walką pomiędzy ugrupowaniami politycznymi Białoruska Chrześcijańska Demokracja oraz Białoruski Związek Włościański wycofały się całkowicie z Towarzystwa i założyły w 1926 r. nową organizację kulturalno-oświatową pod nazwą Białoruski Instytut Gospodarki i Kultury. Począwszy od 1927 r. TSB zaczęło dostawać się pod wpływ Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi. Pierwsze ostrzeżenie ze strony władz polskich nastąpiło w 1928 r., gdy w sierpniu został zawieszony Zarząd Centralny. Po złożeniu wyjaśnień przez członków Zarządu i po wyeliminowaniu osób posądzanych o działalność antypaństwową oraz złożeniu deklaracji mówiącej o skierowaniu pracy na tory działalności kulturalno-oświatowej Zarząd uzyskał pozwolenie na kontynuowanie działalności (Gomółka 1998, s. 142). Narastający konflikt pomiędzy władzami polskimi a Towarzystwem Szkoły Białoruskiej znajduje odbicie w pismach i memoriałach kierowanych przez TSB do ministra spraw wewnętrznych oraz premiera. W jednym z nich (z 2 marca 1927 r.) Prezes T-wa senator A. Własow – powołując się na działania polskich władz administracyjnych w woj. nowogródzkim – podkreśla ich tendencyjność uniemożliwiającą zakładanie kół TSB i szkół białoruskich (NARB, f. 883, op. 1, d. 75, l. 11). Treść pisma z dnia 24 sierpnia 1927 r., skierowanego do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z okazji dziewiątej rocznicy istnienia Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego, wyraźnie wskazuje natomiast na istniejące dwa nurty ideologiczne w łonie Towarzystwa. Czytamy w nim m. in.: „Główny zarzut jaki robi się pod adresem Gimnazjum i zawdzięczając któremu Gimnazjum nie może normalnie pracować przedstawia się w tym, że Gimnazjum zjawia się komunistyczną placówką i prowadzi antypolską działalność. [...] Towarzystwo Szkoły Białoruskiej jako stały koncesjonariusz Gimnazjum niniejszym stanowczo zaprzecza wszelkim takiego rodzaju tłumaczeniom. [...] Towarzystwo nie dopuści żadnej polityki w swej szkole. [...] Mając to na względzie T-wo zwolniło już kilku nauczycieli celem zamiany ich bardziej odpowiednimi i kwalifikowanymi” (NARB, 883, op. 1, d. 75, l. 62).

Jak pisze K. Gomółka, ingerencja władz polskich w pracę Towarzystwa spowodowała podział kręgów kierowniczych na dwa nurty. W 1928 r. grupa Radosława Ostrowskiego i Antoniego Łuckiewicza podjęła próbę odsunięcia TSB od wpływu komunistów, która zakończyła się fiaskiem. Drugi nurt radykalny, na czele którego stał Dworczanin i Hawrylik, opowiadał się za utrzymaniem politycznego charakteru działalności Towarzystwa (Gomółka 1998, s. 142). Walka o władzę ograniczyła działalność kulturalno-oświatową TSB. Sprzyjało to działaniom partii komunistycznej, która w początku lat trzydziestych opanowała szereg kół, głównie w woj. poleskim i nowogródzkim. Po likwidacji w 1930 r. Białoruskiego Włościańsko-Robotniczego Klubu Poselskiego, Towarzystwo Szkoły Białoruskiej stało się dla partii komunistycznej jedyną

legalną formą działania. Władze polskie mając świadomość tego stanu rzeczy dążyły do likwidacji wielu kół TSB bądź okresowego zawieszenia ich działalności. W 1928 r. najwięcej kół zlikwidowano na terenie powiatów mołodeczańskiego, brasławskiego, wilejskiego, baranowickiego. Równocześnie 1 września tego roku zamknięto niezależne koło Towarzystwa w Radoszkowiczach i sponsorowane przez nie gimnazjum białoruskie (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 5:1928, s. 539). Na początku 1932 r. liczba członków wynosiła ok. 8000, a wielu z nich przestało opłacać składki. Lokalnym zarządom zaczęło brakować pieniędzy na utrzymanie lokali i wynagrodzenia dla instruktorów. W końcu 1933 r. największa liczba kół działała w województwie białostockim. Na terenie trzech pozostałych województw północno-wschodnich struktury Towarzystwa zostały zawieszane lub zdelegalizowane. Działał natomiast zarząd TSB w Wilnie. Na początku 1924 r. w województwie wileńskim funkcjonowało 5 kół (Gomółka 1998, s. 43). Poszukując sprzymierzeńców w walce o umocnienie swej pozycji Zarząd Główny TSB nawiązał kontakt z Białoruskim Instytutem Gospodarki i Kultury. Do tego tematu wrócę w dalszej części artykułu.

W prasie polskiej z okresu międzywojennego i sprawozdaniach z życia mniejszości narodowych (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, 1927–1936) znajdujemy szereg wiadomości o działalności Towarzystwa i o głównych wydarzeniach, jakie miały miejsce wewnątrz organizacji. Zasadnicze zmiany dokonywały się od końca lat dwudziestych, kiedy Towarzystwo pod wpływem partii komunistycznej określiło zdecydowanie swój profil polityczny. W miarę radykalizacji TSB zaczęło ono zatracać charakter instytucji powołanej wyłącznie do pracy na polu kulturalno-oświatowym. Zawieszenie działalności Zarządu Głównego Towarzystwa oraz przygotowania do przyszłego Zjazdu Ogólnego poruszały opinię społeczną środowiska białoruskiego i antagonizowały mniejszość białoruską. Jakkolwiek sprawy TSB formalnie dotyczyły instytucji oświatowej, miały jednak niewątpliwie doniosłe znaczenie polityczne, gdyż na przyszłym zjeździe spodziewano się walki między dwoma kierunkami politycznej myśli białoruskiej: radykalizmem społeczno-politycznym i nurtem umiarkowanym, który można by nazwać kierunkiem „pracy organicznej”. TSB ze względu na swój poważny charakter i masowe wpływy było terenem, na którym ugruntowanie określonej ideologii mogło odegrać decydującą rolę w życiu społeczeństwa białoruskiego (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 5:1928, s. 537).

W radykalnym piśmie „Słowo Pracy” (nr 1 z 5.10.1928 r.) w artykule poświęconym zjazdowi podkreślano masowy charakter Towarzystwa wskazując, że „jest ono w obecnym charakterze wyrazicielem dążności Białorusinów i dlatego ulega szykanom i prześladowaniom”. Jedynie szeroki udział mas włościańskich w pracach przygotowawczych do Zjazdu będzie mógł przeciwstawić się zamachom ze strony burżuazji i zdrajców ruchu białoruskiego. Dążenia do zwołania Zjazdu TSB napotykały na szereg trudności, a terminy, w jakim miał się odbyć kilkakrotnie ulegały zmianie. Jest to zrozumiałe, Zjazd dawał bowiem możliwość przejścia władzy przez jedną z dwu wyżej wymienionych opcji politycznych.

W 1929 r. posłowie Włociańsko-Robotniczego Klubu Poselskiego (BWRKP) w walce o całkowite opanowanie TSB postanowili zwołać zjazd, podczas którego miano dokonać wyboru nowego zarządu. Gdy władze polskie nie udzieliły pozwolenia postanowiono, że odbędzie się zjazd nielegalny (19.05.1929 r.), lecz i ten nie doszedł do skutku, gdyż wielu delegatom z prowincji władze uniemożliwiły przyjazd do Wilna. Grupa działaczy TSB, pozostająca pod wpływem posłów BWRKP, podczas kolejnego nielegalnego zebrania dokonała jednak wyboru nowego zarządu. Do władz zostali wybrani: Steckiewicz, Marcińczyk, Kepel oraz posłowie: Dworczanin, Wołyńiec, Hrecki, Kryńczyk, Hawrylik. Podjęto wówczas rezolucję wzywającą wszystkie zarządy okręgowe do walki z dotychczasowym kierownictwem TSB. Jednocześnie nowe władze, chcąc jak najszybciej zakończyć okres dwuwładzy, doprowadziły do zwołania zjazdu TSB (9.07.1929 r.), który do zarządu wybrał: Steckiewicza, Marcińczyka, Kepela, Pietkiewicza, Szymę oraz posłów: Wołyńca, Dworczanina, Hreckiego, Kryńczyka. Zjazd podjął również rezolucję mówiącą, iż podstawą działalności TSB jest realizacja zadań o charakterze kulturalno-oświatowym. Okazało się to jednak niemożliwe. Po likwidacji Klubu Poselskiego (BWRKP) do przejęcia władzy w Zarządzie zaczęła dążyć Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi (Gomółka 1998, s. 142). Wewnętrzne walki osłabiły Towarzystwo, liczba członków spadła.

Upolitycznienie działalności TSB w duchu komunistycznym nasiliło represje ze strony władz polskich, skłaniając wielu działaczy do refleksji nad negatywnymi skutkami takiego kierunku działania. Znalazło to wyraz w wystąpieniach wielu znanych działaczy TSB, m. in. delegata Zarządu Głównego Szymy podczas zjazdu okręgowego w Kosowie 27 kwietnia 1930 r., który podkreślał konieczność zaniechania działalności politycznej w łonie TSB. Powstrzymaniu represji służyć miała również uchwała Zarządu Okręgowego Towarzystwa w Białymstoku, powzięta na zebraniu 20 kwietnia 1930 r., o wzięciu udziału w powitaniu Pana Prezydenta przez społeczeństwo Białegostoku podczas jego projektowanej podróży na Wileńszczyznę (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 2: 1930, s. 238). Świadomość antypaństwowej działalności TSB znalazła wyraz w działaniach władz polskich wobec szeregu jej członków. Jednym z przykładów może być fakt pociągnięcia do odpowiedzialności za działalność wywrotową 8 z 12 członków Zarządu Głównego wybranych 9 lipca 1929 r. Również niedopuszczenie przez władze państwowe do zorganizowania zapowieranego na 20 lutego 1930 r. ogólnego zjazdu TSB, zwołanego do Wilna, miało zapobiec politycznym manifestacjom (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 3-4: 1930, s. 384). W latach następnych Towarzystwo wykazywało jedynie większą aktywność na terenie województwa białostockiego. Wykładnikiem tej działalności był odbyty dnia 17 stycznia 1932 r. w Białymstoku Zjazd Okręgowy delegatów TSB z Białegostoku oraz powiatów białostockiego i wołkowyskiego. Na zjazd przybyło 92 delegatów. Zarząd Główny reprezentowany był przez Steckiewicza z Wilna, który m.in. złożył sprawozdanie z działalności Zarządu informując zebranych o stanie organizacyjnym Towarzystwa. Podkreślał również, że zarząd

Główny jest tak dalece zdekompletowany, iż obecnie tworzą go jedynie Szyrma i Steckiewicz z Wilna, Kuźmin z Białegostoku i Kiziewicz z Grodna, z których tylko Szyrma i Kiziewicz faktycznie pracują w zarządzie. Poza tym w terenie są czynne trzy Zarządy Okręgowe: w Białymstoku, Baranowiczach i Prużanie (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1: 1932, s. 70).

W maju 1932 r. miał odbyć się w Wilnie zjazd Towarzystw. W związku z przewidywanym podczas zjazdu wyborem nowych władz Zarządu Centralnego zaostrzyły się istniejące antagonizmy wewnętrzne. Przeciwko skrajnie radykalnym elementom dominującym w Towarzystwie wystąpiła Białoruska Chadecja oraz grupa zwolenników Łuckiewicza i Ostrowskiego. Związane z partią komunistyczną kierownictwo T-wa wydało w Wilnie i we Lwowie jednodniówki, w których anonimowi redaktorzy ostro występowali przeciwko zakusom „burżuazyjnym” ugrupowań TSB, wzywając włościan i robotników do obrony ich jedynej placówki kulturalno-oświatowej. Projektowany zjazd nie doszedł do skutku wobec sprzeciwu władz polskich.

Wyrazem radykalnych postaw członków TSB był m.in. zakaz, wydany przez Zarząd Okręgowy w Białymstoku zarządom i członkom kół, uczestnictwa w jakichkolwiek konferencjach dotyczących Towarzystwa, a zwołanych przez władze administracji ogólnej i współpracy tychże kół z polskimi organizacjami społecznymi. Urząd Wojewódzki, uważając iż tego rodzaju uchwała jest sprzeczna ze statutem T-wa, zażądał od Zarządu Głównego uchylecia nakazu i zawieszenia działalności Zarządu Okręgowego w Białymstoku. Sprawę tę Zarząd Główny poddał szczegółowemu rozpatrzeniu i przedstawił następujące wnioski: „Towarzystwo Szkoły Białoruskiej zgodnie z paragrafem 1 i 2 statutu ma na celu krzewienie wśród Białorusinów oświaty białoruskiej i białoruskiego szkolnictwa, praca zaś Kółek Młodzieży Wiejskiej i podobnych im organizacji w obecnych warunkach faktycznie sprowadza się do szerzenia polskiej kultury w polskim języku, stąd wypływa sprzeczność zasadniczych celów TSB i wskazanych polskich kulturalno-oświatowych organizacji. Przy obecnych stosunkach, kiedy likwiduje się resztki białoruskiego szkolnictwa, masowo zamykane są koła i zarządy okręgowe TSB dla nas jest szczególnie droгим i ważnym zachowanie własnej mowy i cech narodowych – współpracownictwo zaś TSB ze wspomnianymi polskimi organizacjami w obecnych warunkach grozi Białorusinom utratą swego narodowego oblicza” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 4–5: 1932, s. 475).

Mimo dominujących w TSB tendencji radykalnych miały miejsce wystąpienia członków nawołujące do zaniechania działalności politycznej i ograniczenia się do realizowania działań statutowych. Na Zjeździe Okręgowym TSB w woj. białostockim w listopadzie 1932 roku uchwalono następującą rezolucję, której inicjatorem był dr Marcińczyk: „Zjazd delegatów TSB podkreśla, że wszelkie wystąpienia ludności białoruskiej przeciwko Państwu i władzom godzą w interesy ludności białoruskiej, potępia usiłowania czynników nieodpowiedzialnych zmierzające do wprowadzenia do działalności Towarzystwa momentów politycznych i odchyień statutowych, wzywa koła i ogół członków TSB do

bezwzględnej walki z tymi usiłowaniami i odchyleniami, zastrzegając, że działalność Towarzystwa nie może wykraczać poza ramy statutu" (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 6: 1932, s. 674). W 1933 r., wobec zlikwidowania w tym czasie ostatnich placówek Towarzystwa w woj. poleskim, czynne już były jedynie agendy na terenie województwa białostockiego. Zarząd Główny, wierząc w możliwość ponownej aktywizacji organizacji terenowych, zaczął wydawać miesięcznik „Letopiś”, którego redaktorem odpowiedzialnym został prezes ZG TSB Feliks Steckiewicz. W 1934 r. podjęto próby zwołania do Wilna Ogólnego Zjazdu Towarzystwa, na skutek szeregu uchybień statutowych władze nie zezwoliły jednak na zjazd.

W 1936 r. nastąpiło zawieszenie przez władze polskie działalności Towarzystwa Szkolnictwa Białoruskiego.

Coraz bardziej zaostrzające się antagonizmy między grupami osób reprezentujących poszczególne kierunki polityczne były nie tylko powodem konfliktów wewnętrznych w organizacjach białoruskich, ale przyczyniły się do upadku jednych i powstania nowych. Konkurencją dla działalności TSB było, założone w 1932 r., Towarzystwo Oświaty Białoruskiej (TOB), powołane do życia przez tzw. grupę Ostrowskiego i Łuckiewicza. Statut tej organizacji w paragrafie 2 i 3 określał jej cele i zakres działalności w sposób następujący: „Celem T-wa jest praca nad rozwojem kultury białoruskiej, krzewieniem szkolnej oraz pozaszkolnej oświaty wśród Białorusinów w ich języku ojczystym oraz podniesieniem poziomu moralnego i poznaniem kultury polskiej oraz odrębności kulturalnych innych narodowości, zamieszkujących wspólne z Białorusinami tereny. Towarzystwo ma prawo, z zachowaniem obowiązujących przepisów prawnych: a) zakładać, utrzymywać i wspierać różne typy, kategorie szkoły białoruskiej, kursy dokształcające, ogólnowychowawcze i specjalne dla dorosłych (uniwersytet ludowy), kursy zaoczne, bursy dla uczącej się młodzieży, biblioteki, czytelnie i domy ludowe dla krzewienia oświaty i zabaw towarzyskich; b) wydawać i rozpowszechniać książki i czasopisma białoruskie; c) udzielać uczącej się młodzieży pomocy materialnej i naukowej; d) wspierać wszelkiego rodzaju przejawy sztuki białoruskiej szczególnie artystycznej wytwórczości ludowej; e) organizować wystawy, zjazdy, urządzać odczyty publiczne, uroczystości kulturalno-oświatowe, tworzyć stałe i objazdowe koła dramatyczne oraz chóry dla urządzania przedstawień i koncertów; f) urządzać konkursy w celu realizacji zamierzeń Towarzystwa; g) urządzać kwesty publiczne i dochodowe imprezy; h) występować wobec władz państwowych i samorządowych z inicjatywą we wszelkich kwestiach białoruskiego życia kulturalnego; i) współpracować z organizacjami kulturalno-oświatowymi polskimi oraz innymi narodowości zamieszkujących wspólnie z Białorusinami tereny” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 4–5: 1932, s. 475).

Równocześnie z założeniem TOB grupa Łuckiewicza zaczęła wydawać nowe pismo „Rodnij Kraj” – jako organ TOB, zawieszając dotychczasowy organ „Biełaruski Zwon”. W pierwszym numerze tego czasopisma, z dnia 1 stycznia 1932 r., znalazło się wyraźne oświadczenie redakcji, iż „T-wo nie chce i nie

będzie służyć wąskim celom politycznym tej czy innej partii”. W konsekwencji takiego stanowiska mimo ataków na przypisywany T-wo „polonofilizm”¹ redakcja nie podejmowała dyskusji z antagonistami mimo ustnych z ich strony wystąpień. Poza propagowaniem szeroko pojętej oświaty (biblioteki, czytelnie, wydawnictwa) T-wo organizowało prelekcje na temat praw i obowiązków przysługujących mniejszości białoruskiej w Polsce na mocy Konstytucji oraz traktatów międzynarodowych. W 1934 r. T-wo brało czynny udział w komisji utworzonej przy kuratorium szkolnem okręgu wileńskiego dla opracowania podręczników białoruskich dla szkół powszechnych” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 5–6:1934, s. 620). Towarzystwo nie uniknęło wewnętrznych konfliktów, jak i trudności finansowych występujących we wszystkich prawie organizacjach białoruskich. W 1936 r. działalność Towarzystwa ustała. Kontynuatorem jego działalności było Towarzystwo Oświaty Białoruskiej, powstałe w Warszawie w grudniu 1937 r. Nie miało ono prawa zakładania oddziałów w terenie. Już w maju 1938 r. Towarzystwo próbowało nawiązać kontakt z Białorusinami z Wilna, lecz władze polskie sprzeciwiły się temu uzasadniając swoje stanowisko koniecznością zerwania kontaktów z osobami pozostającymi pod wpływem komunistów. W ten sposób T-wo znalazło się w izolacji. Sytuacja taka trwała do 1939 r. (Gomółka 1998, s. 147).

Z inną niż Towarzystwo Szkoły Białoruskiej orientacją polityczną związany był Białoruski Instytut Gospodarki i Kultury (BIGiK). Został on założony w maju 1926 r. przez działaczy umiarkowanych z kręgu Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji i Białoruskiego Związku Włościańskiego przeciwstawiających się radykalizmowi społecznemu TSB. Siedzibą centrali była początkowo Warszawa, następnie – Wilno. Celem BIGiK, jak głosi zatwierdzony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych statut, było popieranie rozwoju rolnictwa krajowego w różnych jego dziedzinach. W zakres zainteresowań Instytutu wchodziło m. in. zakładanie i prowadzenie gospodarstw wzorcowych, popieranie rozwoju sadownictwa i ogrodnictwa, produkcji mleczarskiej, przemysłu ludowego. Kolejnym zadaniem było krzewienie oświaty i kultury białoruskiej. Instytut posiadał kilka oddziałów na ziemiach białoruskich i około 40 kół. Wybitnymi działaczami byli: ks. Wincenty Godlewski, Waczesław Bohdanowicz, Adolf Klimowicz, ks. Adam Stankiewicz, Marian Pasiukiewicz, poseł Fabjan Jaremicz i redaktor Jan Pozniak. Największy rozkwit Instytutu

---

¹ Już we wspomnianym artykule wstępnym pisma „Rodnij Kraj” omówiony został stosunek Białorusinów do kultury polskiej oraz pozostałych narodowości zamieszkujących wspólne tereny z Białorusinami. Czytamy m.in.: „około nas żyją inne narody, które daleko wyprzedziły nas w swym rozwoju kulturalno-narodowym i wypracowały najbardziej praktyczny sposób obrony swej duszy narodowej. Cierniową drogę walki za swe narodowe „ja” przeszli Polacy do czasu zwycięstwa nad znacznie większymi i potężniejszymi swymi wrogami: przecież trzy wielkie mocarstwa panowały nad narodem polskim bez mała 150 lat. A Litwini, a Ukraińcy, a Żydzi? Czy z ich doświadczenia życiowego nie możemy wyciągnąć nic korzystnego dla siebie? [...] gdy poznamy odrębność obcych kultur, zdołamy ocenić należycie wartość własnej kultury i nauczymy się szanować i kochać ojczysty kraj” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 6:1932, s. 673).

przypadł na rok 1927. Ze sprawozdania wygłoszonego na zjeździe delegatów miejscowego oddziału w Wilnie w tym roku wynikało, że ogólna liczba kół Instytutu przekroczyła 50, a ogólna liczba członków wynosiła 800 osób. Najwięcej kół założono w następujących powiatach: wileńsko-trockim, wileńskim, mołodeczzańskim, oszmiańskim, brasławskim, dziśnieńskim, święciańskim. Zorganizowano 22 biblioteczki i uzyskano od władz szkolnych 6 koncesji na białoruskie ludowe szkoły prywatne, z których jednak otwarto tylko jedną. Sprawozdania delegatów przytaczały fakty prześladowania kół Instytutu przez władze policyjno-administracyjne („Natio”, nr 3-4: 1927, s. 142-143).

Poważniejszym rezultatem pracy Instytutu było zorganizowanie Białoruskich Kursów Handlowo-Spółdzielczych w Wilnie. Świadectwo ukończenia otrzymało 28 słuchaczy („Natio”, nr 6: 1927, s. 84-85). W następnych latach Instytut przejawia aktywność głównie na terenie Wilna. Ze sprawozdania Walnego Zebrania, które odbyło się w kwietniu 1930 r. wynikało, że w tym czasie Instytut liczył 69 kół prowincjonalnych, 36 bibliotek, utrzymywał 2 prywatne, początkowe szkoły białoruskie. Niezależnie od Instytutu Gospodarki i Kultury Białoruska Chrześcijańska Demokracja w okresie swojego rozkwitu powołała w 1929 r. nową organizację Białoruskie Wydawnictwo Katolickie. Zadaniem tej instytucji była publikacja szeregu wydawnictw o charakterze religijnym oraz przygotowanie wiernych do zamierzonej białorutenizacji Kościoła. Założycielami BWK byli: ks. A. Stankiewicz, ks. W. Godlewski i in. (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 2: 1929, s. 271). Brak środków finansowych i zmniejszające się zainteresowanie społeczności białoruskiej spowodowały, że w latach trzydziestych Instytut, tak jak i inne organizacje, wykazywał słabą żywotność i wywierał znacznie mniejszy wpływ na życie mniejszości białoruskiej. Niektórzy działacze winili za ten stan rzeczy władze administracyjne i policję stwarzające przeszkody i szykanujące działaczy Instytutu. Gromadzono nawet materiał dowodowy, który miał posłużyć posłowi Jeremiczowi do interpelacji w tej sprawie w Sejmie (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 6: 1932, s. 674).

Trudności, na jakie napotykały organizacje białoruskie skłoniły niektóre z nich do dokonania pewnych aliansów niezależnie od różnic politycznych. W 1936 r. doszło do nawiązania współpracy między Towarzystwem Szkoły Białoruskiej i Białoruskim Instytutem Gospodarki i Kultury, mimo panujących od szeregu lat antagonizmów. Najbardziej gorącymi propagatorami nawiązania współpracy byli działacze spod znaku Białoruskiego Zjednoczenia Ludowego, co szło w parze z ogólnym radykalizowaniem się wspomnianego stronnictwa. 18 października 1936 r. „Białoruska Krynica”, będąca organem Zjednoczenia Ludowego, zamieściła obszerny artykuł nawołujący obie organizacje do wspólnych obchodów jubileuszowych 15-lecia TSB i 10-lecia BIGiK. Pisano w nim: „Zaniechanie wspólnego obchodu byłoby równoznaczne z potwierdzeniem zarzutów, że organizacje te są ekspozyturami białoruskich ugrupowań politycznych, że na ich gruncie załatwiane są porachunki polityczne oraz, że nie dorosły one do zajmowania się sprawami kultury białoruskiej” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 4-5: 1936, s. 497).

Wspólną akcją obu organizacji był memoriał dotyczący spraw wyznaniowych, przesłany metropolicie Dionizemu². W dokumencie tym podkreślano, że na wspólnym posiedzeniu w dniu 24 października 1936 r. postanowiono zwrócić uwagę Metropolity i biskupów diecezjalnych na nienormalne warunki, jakie istnieją w dziedzinie nauczania religii prawosławnej w szkołach. Duchowieństwo prawosławne w diecezjach zamieszkałych przez ludność białoruską coraz częściej naucza religii w języku polskim zamiast w białoruskim lub cerkiewno-słowiańskim. Zdaniem autorów memoriału, powoduje to utratę przez cerkiew wpływów na ludność białoruską. Z tych względów obie organizacje domagają się wydania rozporządzenia o konieczności uznania białoruskiego za język cerkiewny i wydania nowych białoruskich podręczników do nauki religii (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 6: 1936, s. 633). Efektem porozumienia było także wydanie wspólnych odezw skierowanych do ludności białoruskiej, nawołujących do przeprowadzenia tzw. plebiscytu szkolnego. Nadzorował go utworzony przez obie organizacje Sekretariat Szkolny. Kolejnym przejawem działalności Sekretariatu było wydanie jednodniówki „Za szkołę białoruską” (16.06.1936 r.). Informowała ona społeczeństwo białoruskie o szykanach ze strony polskich władz szkolnych (Gomółka 1998, s. 143). Jak wynikało z oficjalnych enuncjacji władz, akcja ta była w dużej mierze podsycana przez czynniki komunistyczne i nie odpowiadała rzeczywistym nastrojom społeczności białoruskiej, szczególnie ludności wiejskiej. Stąd też władze ustosunkowały się negatywnie do tzw. Komitetu Szkolnego i do głównych organizatorów akcji. Prawdopodobnie w związku z tym dokonana została w listopadzie 1936 r. rewizja w centralach wspomnianych organizacji, po czym w początkach grudnia tego roku nastąpiło zawieszenie działalności Towarzystwa Szkoły Białoruskiej, jak też Instytutu Gospodarki i Kultury.

Ze sprawami ekonomicznymi związana była działalność Białoruskiego Związku Gospodarczego kierowanego przez Białoruską Partię Włościańską. Związek, jak oceniali działacze tego okresu, wykazywał większą aktywność niż BIGiK mając na swoim koncie szereg działań o ogólnopolskim znaczeniu. Należało do nich m. in. utworzenie pawilonu białoruskiego na Regionalnej Wystawie I Targów Północnych, powołanie do życia spółdzielni mleczarskich, sklepu z wyrobami ludowymi, czterech księgarni białoruskich w Wołożynie, Mołodecznie, Wilejce i Lidzie. 2 sierpnia 1930 r. odbyło się w Wilnie doroczne zebranie Związku, na którym podano, że ma on 40 kół prowincjonalnych oraz

---

² Nie był to pierwszy memoriał w tej sprawie. „Białoruska Krynica” z 4 czerwca 1933 r. opublikowała memoriał Białoruskiego Komitetu Narodowego przesłany metropolicie Dionizemu dnia 30 maja 1933 r. Memoriał ten szczegółowo przedstawia Głowie Cerkwi prawosławnej stosunek duchowieństwa prawosławnego do zagadnienia białoruskiego w Polsce. Stosunek ten, według memoriału, jest zdecydowanie negatywny, a nawet wrogi. Wszelkie próby zbiałorutenizowania kościoła prawosławnego na obszarach zamieszkałych przez Białorusinów natrafiają na opór ze strony miejscowego duchowieństwa. Dotychczas drukarnia synodalna nie wydała ani jednej książki religijnej w języku białoruskim, ukazało się natomiast 5 podręczników religii w języku polskim, 7 w języku rosyjskim i 8 w ukraińskim (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 2-3: 1933, s. 228).

prowadzi 5 Domów Ludowych, (w Mołodecznie, Horodziaszczach, Wołożynie, Oszmianie i Lidzie). Przy poszczególnych kołach Związku istniało 18 bibliotek, działały też 2 amatorskie zespoły dramatyczne i 3 białoruskie chóry mieszane (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 3-4:1930, s. 385). Działalność kulturalna Związku obejmowała również akcje związane z prowadzeniem odczytów poświęconych dziejom kultury białoruskiej i propagowaniu narodowej literatury. Wieloletni przewodniczący tej organizacji filolog Jan Stankiewicz ostro zwalczał dokonaną na terenie komunistycznej Białorusi reformę pisowni mającą na celu zunifikowanie języka białoruskiego z rosyjskim (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 5:1932, s. 559).

Prace nad podniesieniem gospodarczym wsi białoruskiej nie znajdowały wprawdzie większego zrozumienia wśród szerszych kręgów społeczeństwa białoruskiego, co związane było również z brakiem funduszy na inwestycje i odpowiedniej kadry fachowców, należy jednak wspomnieć o Wileńskim Białoruskim Banku Kooperatywnym. Posiadał on oddziały w Pińsku i Głębokiem, a jego działalność, choć prowadzona na małą skalę służyła jednakże podniesieniu stanu materialnego swych członków.

Do placówek znaczących w życiu kulturalnym społeczeństwa białoruskiego należało Białoruskie Towarzystwo Naukowe (BTN), utworzone przez Wacława Iwanowskiego i Iwana Łuckiewicza w 1918 r. Skupiało ono grono inteligencji białoruskiej reprezentującej szereg dyscyplin naukowych. Prowadzono prace w czterech sekcjach: literatury i sztuki, językoznawstwa, historii i muzealnictwa. Towarzystwo działało mimo braku pomocy ze strony państwa do 1939 r., inicjując szereg akcji na rzecz rozwoju kultury białoruskiej.

Do zasług Towarzystwa kierowanego przez radykalno-narodowych działaczy białoruskich, skupionych wokół osoby Antoniego Łuckiewicza (brata Iwana) oraz Radosława Ostrowskiego, należało prowadzenie Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza w Wilnie, biblioteki białoruskiej w Wilnie, wydawanie rocznika BTN. Towarzystwo stale dążyło do rozszerzenia działalności. Na Walnym Zebraniu w kwietniu 1930 r. postulowano m.in. zorganizowanie nowego oddziału w Nowogródku, nawiązanie stosunków z innymi towarzystwami naukowymi i uczestnictwo w międzynarodowych zjazdach naukowych, objęcie działalnością nie tylko miasta, ale również prowincji (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 2:1930, s. 238, 240). BTN kierowało także pracami nad gramatyką białoruską, zorganizowało obchody 400-lecia druku w jęz. białoruskim. W 1937 r. nawiązało współpracę z Towarzystwem Przyjaciół Białorusoznawstwa na Uniwersytecie Wileńskim, wspólnie organizując szereg odczytów propagujących literaturę w jęz. białoruskim (Gomółka 1998, s. 144). Szczególną aktywność wykazało T-wo w sprawie przeprowadzonej na Białorusi Sowieckiej reformy pisowni białoruskiej. Na zwołanym w Wilnie ogólnym zjeździe członków Białoruskiego Komitetu Naukowego zaprotestowano przeciwko dekretovi władz sowieckich z dnia 28 sierpnia 1933 r., które wprowadziły m.in. zakaz stosowania w białoruskim piśmie i druku dźwięków najbardziej charakterystycznych dla języka białoru-

skiego, obowiązek używania końcówek rosyjskich przy odmianie rzeczowników, co sprzeczne jest z fonetyką białoruską, pisanie po białorusku wyrazów obcych według wymowy rosyjskiej. Uczestnicy Zjazdu uznali dokonaną reformę za atak polityczny, „który podeptał wymagania nauki, znieważył gramatykę białoruską i dokonawszy gwałtu nad żywą mową białoruską dąży tą drogą do zlania białoruskiej mowy literackiej z mową rosyjską dla systematycznego rusyfikowania narodu białoruskiego” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 6:1933, s. 694). Ostatnim przed II wojną światową ważnym wydarzeniem w działalności Towarzystwa było wydanie w 1937 r. pierwszego zeszytu „Prac Białoruskiego T-wa Naukowego” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1–2:1938, s. 122).

W dziedzinie kultury i oświaty na uwagę zasługuje Białoruskie Towarzystwo Wydawnicze. Początki jego działalności sięgają 1913 r. jednak największą produkcję wydawniczą Towarzystwo rozwinęło po 1919 r. Drukowało gazety, prace z zakresu literatury, dzieła popularno-naukowe i naukowe na zlecenie Białoruskiego Towarzystwa Naukowego. Związane było BTW z działalnością Białoruskiej Włościańsko Robotniczej Hromady drukując na jej potrzeby. Po rozwiązaniu BWRH wydawano prasę białoruską wychodzącą w Wilnie. Drukowano zbiory poezji, powieści, utwory sceniczne, podręczniki, m.in. gramatykę języka białoruskiego B. Taraszkiewicza. Towarzystwo posiadało własną księgarnię w Wilnie przy ul. Ostrobramskiej 1. W 1935 r. zakończyło swoją działalność (Gomółka 1998, s. 145).

Do organizacji skupiających inteligencję białoruską należał także Związek Studentów Białoruskich, który powstał w 1920 r. Podobnie jak inne instytucje Związek nie ustrzegł się wewnętrznych walk politycznych. Największe ich nasilenie nastąpiło w latach trzydziestych. Wpływy w Związku posiadali zarówno zwolennicy Centrśajuzu (por. Paprocka 1998, s. 6) jak i zwolennicy Chrześcijańskiej Demokracji. Zdobycie wpływów przez grupę związaną z pierwszą organizacją polityczną dawało przewagę orientacji polonofilskiej, z drugą radykalno-narodowej walczącej o niepodległość państwową Białorusi.

Do zaostrzenia konfliktów wśród studentów Białoruskich doszło w momencie powołania do życia studenckiej korporacji pod nazwą „Skorynia”. Według oświadczenia władz, korporacja stała na gruncie ścisłej współpracy z Polakami. W 1932 r. na walnym zebraniu Związku Studentów Białorusinów opanowanego w tym czasie przez zwolenników Chrześcijańskiej Demokracji doszło do wykluczenia ze Związku wszystkich członków „Skorynii” (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1:1932, s. 70). W wyniku starć ideologicznych następowały podziały wewnątrz organizacji młodzieżowych i tworzenie się nowych często o tej samej nazwie. Tak powstał w Warszawie Związek Białoruskich Studentów, którego założyciele dążyli do ścisłej współpracy z polskimi organizacjami studenckimi o nastawieniu prorządowym (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 4–5:1931, s. 170–171). W 1937 roku młodzież akademicka założyła Stowarzyszenie im. Franciszka Skoryny pozostające pod wpływem Towarzystwa Oświaty Białoruskiej, co

określało jego charakter polityczny (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1: 1937, s. 102–103).

Do instytucji o charakterze kulturalnym należało wspomniane Muzeum Białoruskie powstałe w 1921 r. Utworzono je ze zbiorów białoruskiego etnografa i archeologa Iwana Łuckiewicza, którego imię znalazło się w nazwie placówki oraz z eksponatów osób prywatnych, m. in. Eustachego Tyszkiewicza i Bohdana Danieyko (Gomółka 1998, s. 144). Muzeum mieściło się w murach dawnego klasztoru Bazylianów w Wilnie na ul. Ostrobramskiej 9. Posiadało działy: archeologiczny, rękopisów i starodruków, numizmatyczny, sztuki, militariów i etnograficzny. Najliczniejsze zbiory zgromadzono w dziale pergaminów i rękopisów. Najstarszym rękopisem była Ewangelia z XIV w., pochodząca z Nowogródzczyzny. Ponadto w Muzeum znajdowały się rękopisy z XV, XVI, i XVII w. oraz szereg dokumentów królów polskich i wielkich książąt litewskich z XVI i XVII w. Biblioteka Muzeum składała się z kilku tysięcy tomów. Najstarszą księgą drukowaną była *Triod Ciwetnaja* z czasów Kazimierza Jagiellończyka, wydana w Krakowie w 1419 r. Najdawniejszą księgą pisaną po białorusku była Biblia Franciszka Skoryny z Połocka, wydrukowana przez niego w Pradze Czeskiej w 1517 r. W zbiorach Muzeum znalazły się także bardzo rzadkie druki z okresu odrodzenia kultury białoruskiej: „Białorus” (Paryż 1840), zbiory pieśni Jana Czczota, białoruski katechizm z 1835 r. i in. W dziale etnograficznym znajdowały się stroje, sztuka ludowa i przedmioty kultu. Zostały też zgromadzone ubiory kobiece ze znakomitych słuckich materiałów oraz kolekcja pasów słuckich. W życiu kulturalnym Białorusinów pewną rolę odegrał również teatr białoruski, powstały, jak pisze K. Gomółka, w 1915 r. w okresie okupacji niemieckiej i przy poparciu władz zainteresowanych rozbudzeniem narodowych aspiracji Białorusinów. Teatr nie posiadał stałej sceny korzystając z sali klubu poselskiego w Wilnie i występując gościnnie w wielu miastach województwa wileńskiego i nowogródzkiego. Repertuar obejmował sztuki autorów współczesnych, później w związku z cenzurą ograniczał się do tematyki religijnej. Zespół teatru mimo poważnych trudności dotrwał do 1939 r. (Gomółka 1998, s. 147).

W 1937 r. grupa osób na czele z Franciszkiem Olechnowiczem, pisarzem i dramaturgiem, podjęła inicjatywę założenia stałego teatru w Wilnie. Do organizatorów należeli redaktor „Białoruskiej Krynicy”, prezes Białoruskiego Komitetu Narodowego oraz przywódca białoruskich socjalistów. Poparcie dla tej inicjatywy wyraziło Białoruskie Towarzystwo Naukowe. Inicjatorzy wyrażali przekonanie, że teatr białoruski przyczyni się do złagodzenia antagonizmów pomiędzy poszczególnymi obozami (*Mniejszości narodowe...*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1–2: 1937, s. 69).

Wymienione organizacje społeczno-gospodarcze i kulturalne nie wyczerpują listy wszystkich instytucji białoruskich działających w II Rzeczypospolitej. Grupa ta należała do najliczniejszych i działających dostatecznie długo, aby odegrać pewną rolę w życiu tej mniejszości narodowej. Dla przedstawienia całościowego obrazu życia ludności białoruskiej należy jednak wymienić, chociaż z nazwy, również te organizacje, które z racji krótkiego okresu istnienia lub małej liczby

członków nie pozostawiły większych śladów swej działalności. Należały do nich: powstałe w 1927 r. w Grodnie Towarzystwo „Jedność” stojące na gruncie lojalności wobec państwa polskiego (wydawało ono tygodnik „Białoruska Dola”. Prezesem Towarzystwa był M. Adamowicz), Białoruskie Towarzystwo Dobroczynności z F. Okuńczykiem na czele, pozostające pod wpływem Towarzystwa Szkoły Białoruskiej; Związek Kobiet Białoruskich powstały w 1930 r., zbliżony w zakresie programu do Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, pozostający pod wpływem grupy R. Ostrowskiego i A. Łuckiewicza; Towarzystwo Inteligencji Białoruskiej powołane do życia w 1927 r. w Wilnie, działające na rzecz krzewienia narodowej kultury białoruskiej i in.

Dość znaczna liczba organizacji działających w społeczności białoruskiej świadczy nie tylko o pewnej aktywności niezbyt licznej zresztą grupy działaczy. W wielu przypadkach wzrost ich liczebności był rezultatem rozpadu większych organizacji na kilka mniejszych w wyniku sporów i antagonizmów wewnętrznych. Świadczą o tym powtarzające się nazwiska założycieli i przewodniczących nowo tworzonych placówek. Organizacje społeczno-kulturalne i gospodarcze pozostające pod wpływem partii politycznych lub często przez nie powoływane służyły w dużym stopniu realizacji ich celów. Równocześnie w zależności od koniunktury politycznej wraz z partiami przeżywały okresy stagnacji bądź rozkwitu. Brak współpracy między organizacjami białoruskimi spowodowany różnicami ideologicznymi osłabiał skuteczność ich działania i utrudniał realizację celów, jakim miały służyć. Jedynie w walce o szkolnictwo białoruskie osiągnięto pewien konsensus, podejmując szereg wspólnych akcji mających na celu rozwinięcie szkolnictwa powszechnego, utworzenie większej liczby gimnazjów i umożliwienie studiów na uniwersytecie młodzieży białoruskiej. Nastąpiło to jednak dopiero w latach trzydziestych w okresie, w którym wzmógł się proces unifikacyjny w stosunku do mniejszości narodowych na Kresach Wschodnich a nowa ordynacja wyborcza pozbawiła Białorusinów przedstawicielstwa w Sejmie II Rzeczypospolitej Polskiej. Działalność organizacji białoruskich utrudniał również ich ograniczony zasięg obejmujący jedynie nieliczne warstwy inteligencji. Poza zasięgiem pozostawały natomiast rzesze ludności wiejskiej, w dużym procencie analfabetów, o niskim stopniu świadomości narodowej. Wybuch II wojny światowej zastał więc społeczność białoruską nie skonsolidowaną, poddaną infiltracji komunistycznych idei, w opozycji do polityki mniejszościowej państwa polskiego. Ta sytuacja w przededniu wieloletniej niewoli komunistycznej miała duży wpływ na dalsze dzieje ludności białoruskiej nawet po odzyskaniu niepodległości przez Białoruś.

LITERATURA

Gomółka K.

1998 *Białoruskie instytucje kulturalno-oświatowe w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 9: 1998, s. 140–148.

„Natio”

1927 „Natio”, nr 3–4.

Paprocka W.

- 1995 *Ludność białoruska a polska polityka mniejszościowa w okresie międzywojennym*, „Etnografia Polska”, t. 39, z. 1–2, s. 5–32.
 1998 *Szkolnictwo białoruskie na Kresach Wschodnich w świetle polityki mniejszościowej II Rzeczypospolitej*, „Etnografia Polska”, t. 42, z. 1–2, s. 51–72.

Mniejszości narodowe

- 1927–1938 *Mniejszości narodowe w Polsce. Białorusini*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 5:1928; nr 2:1930; nr 1:1932; nr 4–5:1932; nr 6:1932; nr 2–3, 6:1933; nr 5–6:1934; nr 4–5:1936.

WANDA PAPROCKA

THE BELORUSSIAN SOCIAL AND CULTURAL ORGANIZATIONS
ON THE EASTERN BORDERLAND OF POLAND IN THE YEARS 1918–1939

Summary

The work deals with the institutional cultural activity of the Belorussian minority in the Polish republic in the years 1918–1939. It is the continuation of the author's studies on the situation of the above mentioned minority. The two previous papers concerned the minority policy of the Polish state in the years 1918–39 (published: “Etnografia Polska” vol. 39, 1995) and minority educational system (“Etnografia Polska” 40, 1998).

Here the author describes all the important social and cultural institutions of the Belorussian minority between the World Wars. The sources come from the National Archives of the Belorussian Republic in Minsk and the Public Record Office in Warsaw and from reports describing institutional life of the minorities published in the periodical “Sprawy Narodowościowe” (Problems of Nationalities) in the years 1920–1939.

The oldest organization was TBS – Society for Belorussian Schools, which aimed at founding Belorussian elementary schools, teachers' colleges, secondary schools, culture centres. They published school handbooks and scholarly journals. In the best period of its development the organization consisted of 385 local groups and had about 800 members. Like other minority organizations it was politically oriented. The school society remained under the influence of the communist party and that is why it was dismissed in 1936.

The Society for Belorussian Education had a different political orientation, it was considered “polonophil”. Its activities, similar to those of TBS were more in accordance with Polish policy, they were no opposition.

Worth mentioning are the Belorussian Christian Democratic Party with its Institute of Belorussian Economy and Culture, and Belorussian Peasant Party which founded the Belorussian Economic Association. Both those organizations dealt with economic problems of the, mainly rural minority population – village cooperatives, folk handicraft, elementary schools.

There were also a few institutions closely connected with scholarly activities, publishing etc. Let us mention the Belorussian Learned Society, Belorussian Publishing Society, Catholic Publishers, Belorussian Museum and Library and the Association of Belorussian Students.

The main credits of those organizations were their concern for the purity of the Belorussian language, works on Belorussian grammar, attempts at introducing Belorussian to Russian orthodox church and organization of the 400th anniversary of the first printed Belorussian text. In spite of the wide scope of the activities the organizations were not as efficient as they could have been due to their different political orientations, which were an obstacle in their cooperation. The only area of agreement was education – founding Belorussian schools and promoting Belorussian students at universities, both in Poland and abroad.

Translated by Anna Kuczyńska-Skrzypek